

Дзяніс
Марціновіч

**Жанчыны
ў жыцці
Уладзіміра
Караткевіча**

Дзяніс Марціновіч

Жанчыны ў жыцці
Уладзіміра Караткевіча

«Электронная книгарня»

2018

Марціновіч Д. А.

Жанчыны ў жыцці Уладзіміра Караткевіча / Д. А. Марціновіч —
«Электронная кнігарня», 2018

ISBN 978-985-7058-53-2

Каму быў прысвечаны першы зборнік Уладзіміра Караткевіча «Матчына душа»? Хто і чаму называў паэтэсу Раісу Ахматаву жонкай пісьменніка? Ці існаваў працяг культавага рамана «Каласы пад сярпом тваім»? У 2012 годзе крытык і літаратуразнаўца Дзяніс Марціновіч паспрабаваў адказаць на гэтыя пытанні ў кнізе «“Донжуанскі спіс” Караткевіча». Новыя звесткі з біяграфіі класіка беларускай літаратуры паспрыялі з’яўленню кнігі «Жанчыны ў жыцці Уладзіміра Караткевіча», якая была істотна дапоўнена новымі матэрыяламі. Першая частка кнігі ўяўляе даследаванне, прысвечанае ролі жанчын у творчасці Уладзіміра Караткевіча. У другую ўвайшлі артыкулы па актуальных пытаннях літаратуразнаўства. Выданне адрасуецца ўсім, хто цікавіцца беларускай літаратурай, постацю Уладзіміра Караткевіча і ўплывам жанчын на творчасць пісьменнікаў.

ISBN 978-985-7058-53-2

© Марціновіч Д. А., 2018

© Электронная кнігарня, 2018

Содержание

Раздзел I. «Донжуанскі спіс» Караткевіча	6
Ад аўтара	6
Уводзіны, або Навошта нам «Донжуанскі спіс»?	8
Частка 1	10
«Нонка»	10
Кацярына	11
«Алёнка»	12
Святлана	13
Знаёмства	14
Разрыў	15
Пасля ўніверсітэта	18
Новая сустрэча	19
Расстанне	20
Доўгае рэха...	21
Чаму Алёнке было дзве?	24
Хто яна, Святлана?	25
Роля Святланы ў творчасці Караткевіча	26
Частка 2	28
Раіса	28
Ніна, або Уладзімір Караткевіч і Ніна Молева.	30
Рэканструкцыя адносін	
Конец ознакомительного фрагмента.	32

**Дзяніс Марціновіч
Жанчыны ў жыцці Уладзіміра Караткевіч
Літаратуразнаўчыя
даследаванні і артыкулы**

© Марціновіч Д. А., 2018

© ТДА «Выдавецтва “Чатыры чвэрці”», 2014

© Распаўсюджванне e-book. ТАА «Электронная кнігарня», 2018

Раздзел I. «Донжуанскі спіс» Караткевіча

Ад аўтара

Агульнавядома, што большая частка твораў сусветнай літаратуры стваралася мужчынамі. Прызнанне творчых здольнасцей жанчын (Жорж Санд, Шарлота Брантэ, Маргарэт Мітчэл і іншых) з'яўляецца хутчэй выключэннем, чым правілам. Але прыхільнікі літаратурнага «патрыярхату» забываюць, што ўсе найлепшыя «мужчынскія» творы былі напісаны пра жанчын і дзеля жанчын. Іх партрэты і вобразы, узаемае каханне ці халодная абыякавасць натхнялі пісьменнікаў на стварэнне шэдэўраў.

Так, славутых муз мінулых вякоў даўно няма на свеце. А каханых шэрагу вядомых твораў XX стагоддзя набліжаюцца да восені свайго жыцця. Але пісьменнікі зрабілі ім самы лепшы падарунак: пакінулі для нашчадкаў іх прыгажосць, радасць і ўсмешкі. А таксама ўзялі за сабой у вечнасць гераінь, прататыпамі якіх сталі музы. Цяпер наша задача – пакінуць у чытацкай памяці іх сапраўдныя імёны і жыццёвыя лёсы.

Тэмай «Донжуанскага спісу» я зацікавіўся даўно, калі яшчэ быў ліцэістам. Аднойчы за лета прачытаў запар два творы Караткевіча: спярша аповесць «У снягах драмае вясна», а потым раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць»). Заўважыў, што ў абодвух творах дзейнічаюць гераіні з аднолькавымі імёнамі (Алёнка) і, самае цікавае, супадае шэраг дэталей і сітуацый. Паколькі аўтар двойчы напісаў пра адно і тое ж, узнікла здагадка: а раптам гэтыя падзеі адбываліся з Караткевічам у рэальным жыцці? У выніку захацелася даведацца, якія асобы былі прататыпамі Алёнак, таму пачаў разблытваць гэтую гісторыю. Вынікам пошукаў зрабіўся мой першы артыкул «Паляванне на Алёнку», надрукаваны ў часопісе «Малодосць» у верасні 2004 года. Патрэба адказаць на пытанне, ці існавала нейкая рэальная асоба, якая хавалася за імем Алёнка, стала першым штуршком да даследавання. Потым гэтая тэма адышла на другі план.

Яшчэ адным штуршком стала інтэрв'ю Ніны Молевай, прататыпа галоўнай гераіні рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі», змешчанае ў 2009 годзе ў газеце «Комсомольская правда в Белоруссии». Некаторыя факты пра Караткевіча, выказаныя Молевай, відавочна не адпавядалі рэчаіснасці, што не магло не выклікаць пратэст.

А трэцюю падказку я атрымаў у 2010 годзе, калі ўпершыню трапіў у Кіеў, дзе Караткевіч вучыўся ва ўніверсітэце. У яго паэзіі, асабліва ў зборніку «Матчына душа», прысутнічала шмат вобразаў гэтага горада, згадак пра пэўныя мясціны. Раней яны ўспрымаліся як абстракцыя. Але, убачыўшы ўсё на ўласныя вочы, літаральна натхніўся духам Кіева і вырашыў працягнуць сваё даследаванне.

Між тым набліжалася 80-годдзе з дня нараджэння Караткевіча. Таму ўзнікла ідэя ўдакладніць звесткі, змешчаныя ў «малодосцеўскім» артыкуле, і па магчымасці знайсці новыя факты. Шукаючы падрабязнасці пра лёс «Алёнкі», завітаў у Беларускае дзяржаўнае архіў-музей літаратуры і мастацтва, дзе захоўваліся лісты Караткевіча да Юрыя Гальперына. Іх урыўкі на пачатку 1990-х гадоў друкаваліся ў часопісе «Нёман», але большасць фактаў былі невядомыя для чытачоў.

З архіўных матэрыялаў пачалі ўсё больш поўна і рэльефна высвятляцца пэўныя абставіны біяграфіі пісьменніка. Стала зразумела, што не здолею абмежавацца адным артыкулам пра «Алёнку» (надрукаваны ў лістападзе 2010 года ў нумары газеты «Літаратура і мастацтва», што быў прысвечаны 80-годдзю з дня нараджэння Караткевіча). У лютым наступнага года на старонках таго ж выдання з'явіўся цыкл публікацый, прысвечаных складаным узаемаадносінам Уладзіміра Караткевіча і Ніны Молевай. А калі ўзнікла ідэя скласці кнігу, спецыяльна для

выдання дапісаў раздзелы пра іншых асоб, у якіх быў закаханы пісьменнік, каб атрымаўся цэласны, завершаны твор.

У маі 2012 года выйшла кніга «“Донжуанскі спіс” Караткевіча». Попыт на выданне сярод чытачоў, а таксама новыя звесткі з біяграфіі класіка беларускай літаратуры паспрыялі з’яўленню новай кнігі, якая грунтуецца на матэрыялах першай, але істотна дапоўнена новымі матэрыяламі.

Асобныя часткі кнігі, а таксама артыкулы, змешчаныя ў другім раздзеле, друкаваліся на старонках штотыднёвіка «ЛіМ», часопісаў «Маладосць», «Роднае слова» і «Полымя», на сайце грамадскай культурніцкай кампаніі «Будзьма беларусамі!». Аўтарскі пераклад на рускую мову першага раздзела кнігі выйшаў у часопісе «Нёман». Аўтар выказвае шчырую ўдзячнасць тагачасным галоўным рэдактарам выданняў Алесю Карлюкевічу, Раісе Баравіковай, Міхасю Шавыркiну, Міколу Мятліцкаму і Алесю Бадаку за публікацыі, супрацоўнікам і рэдактарам Ціхану Чарнякевічу, Міраславе Шавыркiнай, Ігару Запрудскаму, Алене Мальчэўскай і Віталю Рыжкову – за падрыхтоўку матэрыялаў да друку. Электронныя версіі артыкулаў размяшчаліся на асабістым сайце аўтара www.martsinovich.of.by, некаторыя з’яўляліся на галоўнай старонцы партала TUT.BY. Вялікі дзякуй яго супрацоўнікам, асабліва – Наталлі Ціплаковай.

Даследаванне ніколі не ажыццявілася б без працы папярэднікаў на ніве караткевічазнаўства і захавальнікаў спадчыны пісьменніка. Аўтар абапіраўся на працы доктара філалагічных навук Адама Мальдзіса і кандыдата філалагічных навук Анатоля Вераб’я. Шэраг матэрыялаў, знойдзеных у фондах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва (дырэктар Ганна Запартыка) і ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (загадчык Аляксандр Сцефановіч), апублікаваны на старонках перыёдыкі і ў кнізе ўпершыню.

Цікавасці да кнігі паспрыялі рэцэнзіі і інтэрв’ю з аўтарам, якія з’явіліся ў друкаваных ці электронных версіях айчынных газет. Мая ўдзячнасць Івану Арлову («Вечерний Брест»), Сяргею Астраўцу (Радыё “Свабода”), Расціславу Бензеруку («Літаратура і мастацтва»), Аксана Бязлепкінай («Звязда»), Марыне Весялусе («Літаратура і мастацтва»), Андрэю Дынько («Наша Ніва»), Алене Карп («Літаратура і мастацтва»), Алене Кавальчук (t-styl.info), Георгію Каржанеўскаму («Народныя навіны Віцебска»), Ганне Кісліцынай («Звязда» і bookster.by), Марыне Кузьміч («Народная газета»), Яўгеніі Масквіной («Віцебскі кур’ер»), Таццяне Мацвеевай (TUT.BY), Янку Натаўцу («Літаратура і мастацтва»), Анастасіі Панкратавай («Культура»), Людміле Рублеўскай («СБ. Беларусь сегодня»), Ганне Севярынец (velvet.by), Якубу Сушчынскаму (Беларускае Радыё Рацыя), Сяргею Трафілаву («Культура»), Галіне Шаблінскай (першы канал Беларускага радыё), Ніне Шчарбачэвіч («Звязда»), Галіне Юркевіч («Телеком-экспресс»). Інфармацыя пра кнігу таксама з’явілася на сайтах газеты «Народная воля» і кампаніі «Будзьма беларусамі!»

Шчыры дзякуй кіраўніку Мінскай пісьменніцкай арганізацыі Саюза пісьменнікаў Беларусі Міхасю Пазнякову за прапанову ажыццявіць выданне першай кнігі, дырэктару выдавецтва «Чатыры чвэрці» Ліліяне Анцух – за ідэю другой кнігі, Андрэю Янушкевічу і Сяргею Макарэвічу, дырэктару і супрацоўніку выдавецтва «Янушкевіч» – за ідэю перавыдання кнігі. А родным і блізкім людзям – за натхненне і разуменне.

Уводзіны, або Навошта нам «Донжуанскі спіс»?

«Донжуанскі спіс»... Якая ў вас, шануюны чытач, асацыяцыя з гэтым словазлучэннем? Мяркую, большасць адразу згадае асобу Аляксандра Пушкіна і доўгі спіс з 37 жаночых імёнаў, напісаных паэтам на старонцы альбома яго даўняй знаёмай Лізаветы Ушакавай. Разгадаць таямніцу асоб, якія хаваюцца за сціслымі запісамі, ужо не адно стагоддзе з пераменным поспехам імкнуцца пушкіністы ўсяго свету.

У чым бачыцца станоўчая роля такога дакумента? Ён прыцягвае ўвагу да асобы аўтара, дапамагае высветліць прататыпы герояў у праявічых і паэтычных творах. Удакладніць, хто натхняў паэта на стварэнне таго ці іншага шэдэўра. Пазнаёміць чытачоў з лёсамі жанчын, якіх кахаў пэўны творца. А таксама вызначыць храналагічныя этапы ў пісьменніцкай творчасці. Нездарма сярод мастацтвазнаўцаў ёсць традыцыя вылучаць у біяграфіі некаторых творцаў пэўныя перыяды, якія найпрост звязаны з іх асабістым жыццём. Напрыклад, менавіта так многія даследчыкі ўспрымаюць мастацтва Пабло Пікасо. Акрамя таго, Караткевіч – рамантык, таму разглядаць яго творчасць без уплыву на яе жанчын мы не можам.

Імкненнем вырашыць усе гэтыя задачы і тлумачыцца стварэнне аўтарам гэтых радкоў даследавання пад назвай ««Донжуанскі спіс» Караткевіча». Паколькі тэма асабістага жыцця кожнага творцы з’яўляецца надзвычай далікатнай, я карыстаўся двума падыходамі. Першы, «дакументальны», заснаваны на ўспамінах і эпістальнай спадчыне, якія не выклікаюць ні ў каго пыранняў.

Другі падыход можна ўмоўна назваць метадам уважлівага чытання тэксту, калі ўвага звяртаецца на біяграфіі галоўных герояў і іх падабенства ці супадзенне з жыццёвымі рэаліямі аўтара. Рызыка, вядома, тут надта вялікая: паспрабуй зразумець, што тут праўда, а што праява багатай фантазіі. Адна памылка можа скіраваць ход даследавання не ў той бок. Такім чынам, другі падыход пераўтвараецца для некаторых аматараў прыгожага пісьменства ў сапраўдную гульню, своеасаблівае разгадваанне рэбусаў ці крыжаванак. Адначасова гэта сапраўднае паляванне за прататыпам галоўнага героя ці гераіні з абавязковымі для гэтага жанра элементамі: высочваннямі, засадамі і пагонямі. Каб не заблукіць на такім паляванні, аўтар гэтых радкоў імкнецца па магчымасці супастаўляць два падыходы.

Заўважым, што «Донжуанскі спіс» Пушкіна складаўся з двух слупкоў. Паводле меркаванняў даследчыкаў, першы з іх уключаў імёны жанчын, якіх паэт кахаў моцна, другі – тых, якімі захапляўся. На маю думку, «Донжуанскі спіс» Караткевіча мусіць выглядаць наступным чынам:

1. «Нонка»;
2. Кацярына;
3. «Алёнка»;
4. Святлана;
5. Раіса;
6. Ніна;
7. Навэла;
8. Натэла;
9. Валянціна;
10. Л.;
11. Н. Д.;
12. Нэла (?)
13. Галіна;
14. Г. (?)
15. Валянціна.

Дзвукоссе азначае, што дакладнае імя і прозвішча дзяўчыны невядомае, таму ўжываецца імя гераіні, праз вобраз якой яна выведзена ў творах. Калі пасля імя або першай літары імя стаіць пыральнік, мы пакуль не можам дакладна сказаць, якімі былі адносіны Караткевіча да гэтых асоб.

На маю думку, «Нонку», «Алёнку», Святлану, Ніну і другую з Валянцін трэба аднесці да першага слупка (асобы, якіх Караткевіч моцна кахаў); Кацярыну, Раісу і першую з Валянцін – да другога слупка (асобы, якія падабаліся Караткевічу). Што датычыцца Навэлы, Натэлы, Л., Н. Д., Нэлы, Галіны і Г., пытанне пакуль застаецца адкрытым.

Хоць, калі кіравацца храналогіяй, паслядоўнасць «Донжуанскага спіса» павінна быць наступнай: «Алёнка» – «Нонка» – Кацярына – Святлана – «Алёнка» – Святлана – Раіса – Ніна – Навэла – Натэла – першая Валянціна – Н. Д. – Галіна – другая Валянціна (час узаемаадносін з Л. пакуль невядомы, адносіны з Нэлай і Г. пакуль застаюцца пад пытаннем).

Зразумела, той-сёй з чытачоў можа абвінаваціць аўтара гэтых радкоў у празмерным інтарэсе да асабістага жыцця пісьменніка. Шэраг аргументаў на карысць такога даследавання былі агучаны вышэй. Дадам, што ўся кніга засноўваецца менавіта на дакументальных, архіўных матэрыялах, тут няма нейкіх мастацкіх фантазій. Акрамя таго, шэраг матэрыялаў, што былі выкарыстаны пры даследаванні, ужо надрукаваны. Перапіска паміж Я. Брылём і У. Караткевічам выходзіла ў зборніку «Шляхам гадоў»; фрагменты ліставання з Ю. Гальперыным друкаваліся ў «Нёмане» яшчэ ў 1990-я гады; успаміны ўкраінскага пісьменніка М. Амелячанкі пра Навэлу і Натэлу, гераінь «Донжуанскага спіса», з'явіліся ў часопісе «Полымя»; у тым жа выданні можна знайсці ўспаміны Валянціны Паповай (Чакалавай). Калі з'явіцца Збор твораў У. Караткевіча ў 25 тамах, што выходзіць з 2012 года, туды будзе ўключана ўсё яго ліставанне з Гальперыным. То бок, значная колькасць фактаў не з'яўляюцца таямніцай і знаходзяцца ці неўзабаве будуць знаходзіцца ў адкрытым доступе.

Спадзяюся, што кніга выкліча цікавасць як у чытачоў, так і ў прафесійных даследчыкаў Караткевіча, дапаможа разгадаць белыя плямы ў яго біяграфіі. А таксама падштурхне да стварэння паўнаватраснага жыццяпісу нашага класіка, які пакуль адсутнічае.

А цяпер запрашаю чытачоў у падарожжа па «Донжуанскім спісе».

Частка 1

У Кіеве ды Оршы

Асобы дзяўчат, якіх кахаў Караткевіч у гады юнацтва і маладосці (у спісе яны хаваюцца пад нумарамі 1, 3 і 4), нам дапамогуць расшыфраваць два лісты пісьменніка да сябра Юрыя Гальперына, адпраўленыя ў студзені 1955 года і лютым 1957-га. У іх Караткевіч згадвае тры гісторыі кахання. У лісце ад 27 студзеня 1955 года ён пісаў: *«Скоро там Стась и Валька (сябры пісьменніка па Оршы. – Д. М.) пожениятся? Повезло им. А я вот никак не могу отыскать такую девушку, чтоб решиться потерять свободу. Были три. Из них одна уехала, 2-я – не любила меня (а может и да, но получилась какая-то ерунда), об этой истории Валька хорошо знает, мы с ним дружить начали из-за ссоры по этому поводу; 3-я – э да ладно, чего толковать. Пока что жениться не на ком»* (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 11. Арк. 6 адв.). Больш падрабязная інфармацыя змешчана ў лісце ад 5 лютага 1957 года: *«Я дважды любил взаимно – одна уехала, другая – умерла, и я не знал обеих так, как желал. А в других случаях те, кто любили меня, были мне безразличны, а те, которых любил я, наверное, не любили меня. И была одна в Киеве»*. Паспрабуем разабрацца ў асобах, пра якіх вядзецца гаворка.

«Нонка»

Дзяўчына з такім імем (Нонка Юніцкая) з'яўляецца галоўнай гераіняй аповесці У. Караткевіча «Лісце каштанаў». Сябры і знаёмыя, якія добра ведалі пісьменніка, адзінагалосна сцвярджалі пра аўтабіяграфічны характар твора. Даследчык Анатоль Верабей пісаў у сваёй працы «Абуджаная памяць», што аповесць была адным з *«самых аўтабіяграфічных твораў»* Караткевіча. Васіль Быкаў адзначаў у прадмове да караткевічаўскага двухтомніка: *«Гэта адзін з самых аўтабіяграфічных твораў пісьменніка, напісаны на матэрыяле першых пасляваенных гадоў, праведзеных ім у Кіеве. Дакладна і лёгка выпісаныя вобразы юнакоў і дзяўчат вялікага горада з яго нялёгкім пасляваенным бытам грунтоўна на пэўных прататыпах, і нават трагічны фінал аповесці ўзяты з жыцця, пабудаваны на аснове канкрэтнага факта»*. На карысць гэтага сведчаць шэраг супадзенняў паміж біяграфіямі аўтара і героя. Напрыклад, у аўтабіяграфіі «Дарога, якую прайшоў» Караткевіч пісаў: *«А потым пачалася вайна. Бамбёжкі. Эшалоны. Пачуццё бездапаможнасці падлетка... Бунтаваў супраць гэтага пачуцця. Некалькі разоў уцякаў з інтэрната на фронт. Затрымлівалі, вядома. А з інтэрната таму, што здарылася звычайная на вайне рэч: доўгі час не ведаў, дзе бацькі і ці жывыя яны наогул, а калі жывыя, то дзе, за лініяй фронту або паспелі эвакуіравацца»*.

Быў спачатку ў Маскве, потым на Разанічыне. Пасля даваўся ўцякаць і адтуль. На Урал, у наваколле Кунгура. Выпадкова даведаўся, што бацькі ў Арэнбургу. З вялікімі цяжкасцямі (без пропуску і білета) дабраўся да іх. У Арэнбургу скончыў шосты клас. Потым нядаўна вызвалены Кіеў (Беларусь яшчэ была акупіраваная)».

А вось урывак з аповесці «Лісце каштанаў»: *«Інтэрнат на Урале, некалькі беспаспяховых уцёкаў. Урэшце, уцёк зусім і некалькі месяцаў беспрытульнай. Край, што прайда, толькі ў чужых гарадах. Даходзіла да таго, што пасвіў у пайночным Казахстане вярблюдаў – хочаце верце, хочаце не. Дзівам адишукаў бацькоў... Пасля былі вызвалены два невялічкія лапікі Беларусі, і “продка” майго паслалі на вызваленую тэрыторыю, некуды пад Лёзна»*.

... Якраз у гэты момант праязджаў праз наш горад мой дзядзька, якога перавялі з Далёкага Усходу на фронт, і ўзяў нас з сабою ў вялікі пайздзённы горад, ад якога немцы адкаціліся куды далей, чым ад Лёзна». Заўважым, колькі ў абедзвюх цытатах агульнага! Значыцца, асноўныя падзеі аповесці былі ўзятыя з жыцця.

Акрамя таго, галоўны герой «Лісця каштанаў», Васілька Стасевіч, чыім прататыпам з'яўляўся сам Караткевіч, жыў у тым жа доме, што і Уладзімір у 1944 годзе. Дарэчы, будынак на цяперашняй вуліцы Багдана Хмяльніцкага, 52 (былыя назвы Фундуклееўская і Леніна) захаваўся дагэтуль. Цяпер у моцна перабудаваным доме знаходзіцца офіс кампаніі «Люфтганза».

У сакавіку 2012 года я ездзіў у Кіеў і размаўляў з украінскімі знаёмымі Караткевіча. Дзякуючы гэтаму магу з пэўнасцю назваць прататыпа аднаго з сяброў Васількі. Ім з'яўляўся Карла Скрыпчанка, які ў далейшым пераклаў шмат твораў пісьменніка на ўкраінскую мову. Як лічылі некаторыя мае суразмоўцы, ён, па сутнасці, манапалізаваў творчасць Караткевіча (пераклаў «Лісце каштанаў», «Дзікае паляванне караля Стаха», «Чорны замак Альшанскі», сумесна з іншымі – «Чазенію», «Зямлю пад белымі крыламі»). Цікава, што ў творы герой з імем Карл з'яўляўся немцам. Тады ў будучым неабходна высветліць, пад імем якога героя выступаў у аповесці Скрыпчанка.

Адна з сюжэтных ліній «Лісця каштанаў» – каханне паміж Васількам Стасевічам і Нонкай Юніцкай. У творы яе партрэт выглядае наступным чынам: *«...дзяўчо год пятнаціці. Схілілася, пачэсваючы вельмі доўгія, падрапаныя ногі шакаладнага колеру, пасля пацёрла каленкам аб каленка, ускінула галаву – чорна-бурыя валасы цяжкай хваляй шыбанулі назад – і ўсміхнулася мне, і я ўбачыў цёмна-сінія вочы з ненатуральна велічэзнымі, па-вар'яцку вясёлымі чорнымі зрэнкамі»*. Пра гаворку гераіні Караткевіч пісаў: *«Гэта быў той пайздэўны жаргон, на якім гамоняць вялікія чарнаморскія партовыя гарады. Я не маю ні сілы, ні ўмення, ні, шчыра кажучы, жадання перадаваць усе гэтыя тропы, ідыёмы, усю безліч жывых інтанацый. Ды гэта і немагчыма, таму што больш за словы гралі тут пайздэўныя жэсты, міміка, рухі ўсяго цела. Гэта было – жах як “па-малдаванску” і дзіўна, жах як прыгожа. Дый тып яе, калі разабрацца, быў дзіўны. Тут табе і ўкраінская і малдаўская, а можа, і кропля цыганскай крыві»*.

Чаму аўтар гэтага даследавання ўпэўнены, што ў Нонкі быў рэальны прататып? У абодвух лістах, якія цытаваліся вышэй, фігуруе дзяўчына, якая з'ехала (*«Из них одна уехала», «одна уехала»*). Для аповесці характэрны менавіта такія фінал. Нонка і Васілька пудам застаюцца жывымі (астатнія героі з іх кампаніі падарваліся на мінах: яны шукалі зброю, каб збегчы на фронт) і з'язджаюць з Кіева. Мяркую, тое ж адбылося з іх прататыпамі. Караткевіч, як вядома, выправіўся ў Оршу, рэальная Нонка з'ехала ў невядомым для нас кірунку. Калі б дзяўчына засталася ў горадзе, яна магла б сустрэцца з Уладзімірам падчас навучання таго ў Кіеўскім універсітэце. Дарэчы, на маю думку, Караткевіч мог паступіць туды якраз для таго, каб адшукаць рэальную Нонку. Бо яна магла вярнуцца ў горад свайго юнацтва.

Для аб'ектыўнасці, у эпілогу твора героі сустракаюцца праз гады ў Кіеве і бяруць шлюб. Але, хутчэй за ўсё, ён быў прыдуманым, а пісьменнік і дзяўчына, якая стала прататыпам Нонкі, ніколі больш не ўбачыліся. Перыяд узаемаадносін будучага пісьменніка з дзяўчынай можна датаваць 1944 годам, калі ён жыў у цёткі ў Кіеве.

Кацярына

Вярнуўшыся ў Оршу пасля вайны, Караткевіч пайшоў у 8-ы клас мясцовай школы № 1. Літаратуру ў яго выкладала Кацярына Іванаўна Грыневіч, якой на той час споўнілася 28 гадоў. Разам з вучнямі яна выпускала рукапісны літаратурны альманах, дзе друкаваўся Уладзімір, а таксама арганізавала драматычны гурток. Адною з пастановак стаў «Рэвізор», у якім будучы пісьменнік выканаў ролю Добчынскага.

Як узгадваў Леанід Крыгман, аднакласнік Караткевіча, *«усе юнакі нашага класа былі закаханыя ў нашу настаўніцу літаратуры. Але наймацней Валодзя. Адночы мы з Юрыкам (Юрый Падва, іх аднакласнік. – Д. М.) залезлі на адрын, дзе Валодзя звычайна пісаў і хаваў свае творы. Мы знайшлі яго сшытак з вершамі і ўзялі яго. Там былі рамантычныя вершы,*

прысвечаныя Кацярыне Іванаўне. Справа амаль дайшла да бойкі, калі Валодзя даведаўся аб крадзяжы. Ён не размаўляў з намі цэлы месяц. Але потым мы зноў сталі неразлучнымі сябрамі».

Мяркую, тут можна казаць хутчэй пра юначае захапленне, чым каханне. Аднак той жа Пушкін без ваганняў уключыў у свой «Донжуанскі спіс» жонку Мікалая Карамзіна. Таму, на маю думку, імя Кацярыны Іванаўны таксама мусіць быць унесена ў спіс. Як сведчыць Л. Крыгман, Караткевіч перапісваўся са сваёй настаўніцай да канца жыцця. У аддзеле рэдкай кнігі і рукапісаў ЦНБ захоўваюцца тэлеграма і паштоўка ад Кацярыны Іванаўны, якія датуюцца прыкладна 1980 годам. У тэлеграме яна віншуе свайго былога вучня з выхадам чарговай кнігі і выказвае ўдзячнасць за падарунак (хутчэй за ўсё, Караткевіч адправіў ёй асобнік) (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 676. Арк. 1), у лісце віншуе са святам 1 Мая (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 676. Арк. 2). На пачатку 1990-х гадоў Кацярына Іванаўна жыла ў горадзе Мантурава Кастрямскай вобласці. Далейшы яе лёс, а таксама іншыя падрабязнасці біяграфіі пакуль застаюцца невядомымі.

«Алёнка»

Дзяўчына, якую клікалі Алёнка, дзейнічае адразу ў двух праявічых творах Караткевіча. Гэта апавесць «У снягах драмае вясна» і раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі». У гэтай частцы гаворка пойдзе толькі пра Алёнку з рамана (прычыны будучы патлумачаны ў наступным раздзеле).

Згодна з сюжэтам твора, галоўны герой Андрэй Грынкевіч быў знаёмы з Алёнкай Століч яшчэ ў дзяцінстве. Потым яны вельмі доўга не бачыліся і сустрэліся ўжо маладымі людзьмі. Закахаліся і вырашылі пабрацца шлюбам. Але іх шчасце было нядоўгім, бо дзяўчына загінула ў аўтамабільнай катастрофе.

У паэме «Плошча Маякоўскага», што была ўключана ў раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі», Караткевіч пісаў:

*«Любая, ты памятаеш, была вясна.
Вясна на гэтай зямлі?
Проста ў машыну ляцела сасна,
У неба ўзняўшы крылы галін».*

Пэўны час я лічыў такі сюжэтны паварот твора літаратурным прыёмам, які абгрунтоўваў, чаму Грынкевіч да сустрэчы з маскоўскай выкладчыцай Ірынай Горавай жыў «як у сне» і нікога не кахаў. Тым больш жакліва было ўбачыць радок у лісце Караткевіча да Янкі Брыля ад 29 лютага 1960 года: «Ведаеце, мне ніколі не шанцавала з вялікім каханнем. Два разы прыйшло да мяне сапраўднае. І аднойчы яно загінула падчас аўтакатастрофы на шашы Мінск—Орша». У рамана трагедыя адбываецца якраз на гэтай магістралі.

А цяпер звернемся да двух лістоў Караткевіча, адрасаваных Ю. Гальперыну. На першы погляд, там змешчана супярэчлівая інфармацыя. У першым лісце (студзень 1955 года) – абставіны цяжка зразумелыя: «2^я – не любіла мяня (а можа і да, но получилась какая-то ерунда), об этой истории Валька хорошо знает, мы с ним дружить начали из-за ссоры по этому поводу». У другім лісце (люты 1957 года) сцвярджаецца, што дзяўчына памерла. Але пры больш дакладным аналізе ўсё становіцца зразумела.

Згадка пра аршанскага сябра пісьменніка Валянціна Краўца сведчыць, што гэтая гісторыя звязана з Оршай. У свой час бард Зміцер Бартосік запісаў успаміны В. Краўца для адной з радыёперадач. Дык вось, паводле слоў вядучага, сяброў «звёў выпадак. Сам таго не ведаючы, Валянцін Кравец стаў супернікам Караткевіча ў любойным трыкутніку. Аднойчы Валянцін

праводзіў дахаты ўпадабаную дзяўчыну, у якую, як высветлілася пазней, быў закаханы і Уладзімір». Як узгадваў Кравец, «і адным цудоўным вечарам я ішоў, а з Войкам мы былі амаль ворагамі, мы не размаўлялі, два супернікі. А калі я аказаўся кінуты, я ішоў паўз дом Валодзі Караткевіча, а домік у іх быў невялікі, драўляны домік. Там ляжала вялікае бярвяно, на якім сядзеў Валодзька і чагосьці думаў. Праходзячы міма, я спытаў: “У тебя спички есть?” Ён кажа: “Есть”. Я падыйшоў, закурылі. Слова за слова, і пачалі мы... “Што такое «Я»”? Вядомае філасофскае пытанне. І мы прагаварылі з ім некалькі гадзінаў. Я яму паведаміў пра сваё няхчасце. Карацей, з гэтага моманту пачалася наша дружба».

Што датычыцца рознай інфармацыі ў двух лістах, дык на момант напісання першага з іх Караткевіч даўно не бачыўся з «Алёнкай». На момант другога дзяўчына загінула. Паколькі фінал гісторыі, апісанай у рамане, адпавядае рэчаіснасці, можна прызнаць верагоднымі і іншыя падзеі, што згадваюцца ў творы.

Такім чынам, перад намі часавы прамежак студзень 1955 — люты 1957 гадоў. Але ў сярэдзіне 1956-га, закончыўшы навучальны год, Уладзімір вярнуўся ў Оршу з вёскі Лесавічы Кіеўскай вобласці, дзе настаўнічаў. А ўжо восенню, у верасні або ў кастрычніку 1956 года, ён узнавіў перапіску са Святланай (гл. далей).

Таму найбольш верагодна, што сустрэча Уладзіміра і «Алёнкі» адбылася летам 1955 года, калі будучы пісьменнік прыязджаў у родны горад падчас летніх вакацый (калі б такія стасункі мелі месца летам 1956-га, Уладзімір наўрад ці змог адразу ж ліставацца з С. М.). Аргументы на карысць такой версіі — асобныя фрагменты рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі». Згодна з творам, вяселле мусіла адбыцца «восенню, у верасні», а сама трагедыя здарылася летам, у жніўні.

Таму, на маю думку, узаемаадносіны будучага пісьменніка з «Алёнкай» неабходна падзяліць на два перыяды. Пачатак першага невядомы. Яго фінал варта абмежаваць як мінімум 1949 годам (часам ад'езду на вучобу ў Кіеў), а як максімум — 1941-м (у выпадку, калі сяброўскія адносіны доўжыліся да вайны). Другі меў месца прыкладна ў 1955 годзе.

Цікава, што дзяўчына Алёнка згадваецца яшчэ ў адным вершы Караткевіча — «Балада аб нашэсцях», змешчаным у зборніку «Мая Іліяда». У творы расказваецца пра дзяўчыну з Прыдняпроўя, якую захопнікі прынеслі ў ахвяру. Застаецца толькі здагадацца, ці мае гэты вобраз сувязь з рэальнай Алёнкай.

Святлана

У 1949 годзе Уладзімір паступіў на філалагічны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта і зноў прыехаў ва Украіну, дзе вучыўся наступныя пяць гадоў (да 1954-га). Менавіта з часам студэнцтва будучага пісьменніка звязана яго каханне да яшчэ адной дзяўчыны. Доўгі час былі вядомы толькі яе ініцыялы: С. М. Нядаўна атрымалася ўдакладніць імя. Дзяўчыну клікалі Святлана.

Знаёмства з вобразам гэтай гераіні ўпершыню адбылося на старонках аповесці «У снягах драмае вясна», напісанай у 1957 годзе. Сястра Караткевіча знайшла яе ў пісьменніцкім архіве ў Оршы перад самай смерцю Уладзіміра Сямёнавіча. Для таго часу аповесць была занадта смелай рэччу, якая рашуча асуджала праявы сталіншчыны ў грамадскім жыцці, таму пры жыцці творцы яна не друкавалася. Сюжэт каратка можна акрэсліць так. Студэнт Уладзіслаў Берасневіч пакахаў дзяўчыну Алёнку. Яна адказала ўзаемнасцю на ягонае пачуццё. Перад Уладзіславам адкрываліся перспектывы навуковай кар'еры: ён быў адным з рэальных кандыдатаў на залічэнне ў аспірантуру. Але кар'ерыст Маркіч наладзіў супраць Берасневіча паказальны працэс з традыцыйнымі для таго часу абвінавачваннямі (ішоў 1952 год). Паверыўшы ў падман, Алёнка адраклася ад каханага, а той вымушаны быў пакінуць універсітэт і з'ехаць настаўнікам

у вёску. І толькі праз некалькі гадоў Берасневіч сустракаецца з Алёнкай, яны разумеюць, што іх каханне не згасла, і дамаўляюцца сустрацца зноў, каб, магчыма, больш не расставацца.

Наколькі адпавядае рэчаіснасці гэты сюжэт? Зноў звернемся да лістоў Караткевіча, адрасаваных Ю. Гальперыну. У першым з іх сітуацыя неакрэсленая: «...З^я – э да ладно, чэго толковаць». А вось другі ліст расстайляе ўсе кропкі над «і»: «И была одна в Киеве. Ну я знаю, для других она другая, а для меня та самая (вылучана Караткевічам. – Д. М.)» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4).

Знаёмства

Калі адбылося знаёмства Караткевіча са Святланай? На гэтае пытанне нам дапаможа адказаць яго творчасць. У маленькай паэме «Ліста нямае» сцвярджаецца: «Пачалося раней. Нават з першага курса, / Калі квецень майскі ранялі сады». Заўважу, што Уладзімір паступіў у ВНУ ў 1949 годзе. Адпаведна, гаворка ідзе пра май 1950 года.

Караткевічу яшчэ не было дваццаці. «У дзевятнаццаць год ён яшчэ нікога не кахай, – прызнаваўся сам сабе Андрэй Грынкевіч з рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі», чым прататыпам быў Караткевіч. – Былі, вядома, дзяўчаты, танцы, развітанні недзе ля ўскрайны хаты, на мосце цераз ручай, але ўсё гэта рабілася таму, што сорамна было адставаць ад равеснікаў. Але ён яшчэ не кахай з усёй пайнатоў першай страсці, з усім усведамленнем таго, якая яна па-жаночаму дарагая і блізкая, тая, што поруч з табой». І вось такое каханне прыйшло.

Як выглядала дзяўчына? Паводле паэмы, яна была брунеткай («у бліскучых чорных яе валасах»). У аповесці «У снягах драмае вясна» Алёнка, чым прататыпам стала Святлана, выглядае наступным чынам: з «пушыстымі валасамі над чыстым ілбом, міндалевіднымі сінімі вачыма, маленькім прамым носам, трошкі велікаватай ніжняй губкай, тонкай, дзіцячай яшчэ шыяй»; з «агульным выразам чагосьці дзіцячага, нясмелага і, разам з тым, хітрага». Тое, што Святлана была «сінявокай», узгадваецца ў вершы «Недасланы ліст».

Пэўны час хлопец з дзяўчынай былі толькі сябрамі:

«Я і думаць не мог назваць яе другам,
Толькі песняй таемнай часам звіней,
Але я зрабіў ёй аднойчы паслугу,
І яна палічыла другам мяне».

(«Ліста нямае»).

«Она была моим хорошим другом», – сцвярджаў Караткевіч у лісце да свайго сябра Юрыя Гальперына (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4). Дзякуючы гэтаму ён атрымаў магчымасць заходзіць да яе ў госці.

У ліставанні Уладзіміра з сябрамі-студэнтамі, якое захавалася ў ЦНБ у выглядзе цыдулак, захоўваецца наступнае паведамленне: «Пароходу “Владимир Короткевич” от подводной лодки “Светлана”. Плачевно поднимаюсь на небо. Ни учебника, ни жизни. Живу, сдаюсь. Настроение ужасное. 15/IX 50 г.» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 604. Арк. 3). Дзеля аб’ектыўнасці, у мяне пакуль няма доказаў, што Святлана, якая падпісала цыдулку, – тая асоба, пра якую вядзецца гаворка. Але гэты маленькі ліст ідэальна адлюстроўвае час, калі адносіны Уладзіміра і дзяўчыны былі сяброўскімі.

Хутчэй за ўсё, заняткі Святланы былі нейкім чынам звязаны з музыкай. На карысць гэтага сведчыць некалькі аргументаў. У «Снягах драмае вясна» Алёнка сур’ёзна займалася музыкай у кансерваторыі. Музычныя вобразы і асацыяцыі настойліва паўтараюцца ў вершах Караткевіча. Напрыклад, у «Зімянай элегіі»:

*«Але затое так яскрава бачу:
Пакой, Чайкойскі хмуры на сцяне,
Раяль пра нешта дарагое плача
І прывіды каштанаў у акне».*

У той час дзяўчына і хлопец часта сустракаліся. Іх адносіны працягвалі заставацца сяброўскімі («о моем отношении к ней она не знала, в лучшем случае могла догадываться», – пісаў Караткевіч Гальперыну (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 8 адв.)). Пра падарожжы і вандроўкі, як разам з сябрамі, так і ўдваіх, згадваецца ў аповесці «У снягах драмае вясна». Вядома, пэўныя эпізоды маглі стаць вынікам мастацкай фантазіі аўтара. У любым выпадку, адсылаю цікаўных чытачоў да твора.

Разрыў

Праілюструем сітуацыю, якая прывяла да разрыву ў адносінах, праз лісты Караткевіча да Ю. Гальперына. Паводле іх, прычын было некалькі. Па-першае, адмоўнае стаўленне да будучага пісьменніка маці дзяўчыны. «Мать у нее строгая была, хотела для единственной дочери самого лучшего, будь я аспирантом – и разговору бы не было бы» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4).

У творы «Горкія напевы», што датуецца 1955–1956 гадамі, Караткевіч намаляваў карціну вельмі правільнай і ў нечым мяшчанскай сям’і:

*«Ты жыла ў такім прыстойным доме,
Што ад “тону” млосна ўсім было.*

*Канарэйкі вывяліся з моды,
Але ўсё адно ў такіх дамах
“Стыль” пануе ўладна над “прыродай”,
А жывое выклікае жасх.*

*Праўда ёсць і новых густаў слова:
Як бажок, як палкая любоў,
Над раялем хмурыцца Бетховен. <...>*

*Граюць “Лунную” з адметным смакам,
Граюць так, што я, каб быў сабакам,
Пысу ўзвёў да люстры і завьіў. <...>*

*Шклянчкі, імбрычкі – не адбіцца.
І варэннем сталі б частаваць.
Радзілі б з начальствам не сварыцца,
Не кахаць, не біцца, не палаць. <...>*

*Жывяце як крот які падземны,
Працы ўнікаеце і мар.
І сучаснасць вам не гул паэмы,
А сухі і нудны цыркуляр».*

Другая прычына вынікала з першай. Караткевіч сапсаваў свае адносіны з начальствам і не меў вялікіх кар’ерных перспектыв. «А я обострил со всеми отношения, высек стихами многих начальников из университета. Я не жалею, но не стоили они такой моей жертвы» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4). У паэме «Ліста нямае» Караткевіч прызнаваўся: «Юрысты, я вас не любіў ніколі... / Яна памятае, як вершам вольным / Я жартам іх абсмаяў калісь». Далей у паэме прыводзіцца сам жарт (магчыма, ён сапраўды меў месца). Напрыклад, у ім сустракаюцца наступныя радкі:

*«А ён табе: “Дык па сто другой
Вас, значыцца, і запрыходуем”.
І пойдзеш ты на турэмныя сходы,
Быццам ты не Валодзя зусім, а злодзей».*

Не цяжка ўявіць, якую рэакцыю маглі выклікаць такія радкі ў правільнай савецкай сям’і, ды яшчэ ў сталінскія часы.

Па-трэцяе, паміж Уладзімірам і Святланай адбыўся канфлікт. У паэме «Ліста нямае» ён апісаны наступным чынам:

*«Сябра быў у мяне, прыгожы, вясёлы... <...>
Трохі з’едлівы, прайда, – французскай школы... <...>
У яго між зубоў варушылася джала,
Што зрабіла б гонар і сатане:
Быў паклёп, як хуткі ўдар кінжала,
Быў паклёп, як атрута ў добрым віне.
Я даведайся, быццам “э-э... нейкая пара...”,
Быццам “э-э... насіць табе ў сэрцы рубец”.
О каханая, нельга сказаць і зараз,
Што за бруд яны шпурнулі ў цябе:
Мы б, вядома, і самі ва ўсім разабраліся,
Але гэтыя людзі з ходу ў галоп
І пра мяне бессаромна казалі,
Быццам я навёў на цябе паклёп,
А пасля казалі, што друг мой любви
Атрымаў на гэтым нейкі барыш.
І адзін аднаму мы набілі зубы,
І на нашай дружбе паставілі крыж.
А каханай, шчасцю майму і гору,
Ў сэрцы раптам адчуўшы жорсткасці лёд,
Я сказаў такое, што нават сорам
І прыпомніць гэта праз некалькі год».*

У лісце да Гальперына Караткевіч пісаў: «А тут еще помог друг и догадался пустить между нами черную кошку. И была обидчивость, и была космическая, невероятная, страшная глупость» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4 адв.). А вось інфармацыя ў другім лісце: «Это была короткая история: кончилась тем, что нам насплетничали один на одного, было много неприятного, трагического. Ей было тем легче отвернуться от меня, что о моем отношении к ней она не знала, в лучшем случае могла догадываться» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 8 адв.).

У вершы «Юнацтва маё», што быў змешчаны ў кнізе «Быў. Ёсць. Буду», Уладзімір Караткевіч пісаў:

*«І развёў нас не леў і не востры кінжал,
Не вакзалаў далёкіх агні,
А гады пакут і няшчырых пахвал,
Даносаў і брыдкай хлусні.*

*І ведаў паклёп, як сэрца крануць,
І нас аддзяліў сцяной,
І паверыла ты, і змяніла вясну
На шайкі, што знасіла даўно».*

У згаданым ліставанні Уладзіміра захоўваецца недатаваная цыдулка Караткевіча да аднакурсніка, якога ён называе «сеньор» і «Мишка» (мы яшчэ вернемся да гэтага імя). Там ідзе гаворка пра нейкага Жэньку, з-за якога Караткевіч пасварыўся з адрасатам (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 604. Арк. 35). Але ў аповесці «У снягах драмае вясна» Жэнькай клічуць якраз сябра галоўнай гераіні, які раўнаваў Уладзіслава да Алёнкі! Больш за тое, у згаданым лісце Караткевіч піша: *«Не знаю, что ты думаешь о Светлане М. – зол на неё. Писем нет и ничего нет. Больше ноги моей не будет там. <...> Передавай ей спасибо за небольшое гостеприимство, за добрые слова и прочее. Не знаю, смог ли я за это хоть в малой степени отплатить стишками. Если нет – пришлю её блокнот. Навязываться никому не умею, да и не желаю. Не нравятся мои стихи – обойдусь, не нравится моё общество – не стану бывать. Я сам себе общество и мне в этом обществе не бывает скучно»* (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 604. Арк. 35–35 адв.).

У аповесці «У снягах драмае вясна» супраць Уладзіслава Берасневіча (чыім прататыпам, нагадаю, з’яўляецца сам Уладзімір Караткевіч) наладжваецца паказальны працэс з традыцыйнымі для таго часу абвінавачваннямі (дзеянне адбываецца ў 1952 годзе). Нагадаю таксама, што ў аповесці галоўнаму герою супрацьстаіць кар’ерыст Маркіч, які з’яўляецца камсамольскім сакратаром курса. У творы пра героя сцвярджаецца наступнае: *«І хаця Маркіч гаварыў зайсёды правільныя словы – нейкай мяртвячынай аддавалі яны ў яго. Зусім была адна справа, калі гэтыя словы казала газета, і зусім другая – калі казаў Маркіч. Апранайся ён франтавата, але меў нейкі сонны, быццам закансервіраваны яшчэ ў мінулым стагоддзі твар: халодныя, тытунёвага адцення вочы, вусны, складзеныя іжыцай, лоб вузкі, касы, з вялікімі залысінамі. І вяртлявая стройная постаць, і гарачая, мокрая далонь. Бр-р-р».*

Цікава, што ў рэальнасці прататыпам такога непрыемнага героя магла выступаць... дзяўчына! У ліставанні Караткевіча з аднакурсніцай Таняй, што захоўваецца ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ, ідзе гаворка пра сітуацыю, калі студэнты мусяць у нядзелю ехаць у саўгас, хоць ва ўсіх маюцца іншыя планы (напрыклад, Таня збіраецца з сяброўкай у тэатр). З гэтай нагоды узнікаюць згадкі пра асобу парторга Веранікі: *«...какую пламенную речь произнесла Вероника по этому поводу»* (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 604. Арк. 65). Аднакурсніца піша Уладзіміру: *«Но Вова, ведь это очень злой, вредный человек, она готова устроить подлость в любое время. Кому бы то ни было»* (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 604. Арк. 65 адв.). А ў іншай цыдулцы хтосьці піша Караткевічу, што да яго (яе) прыйшла «записка, в которой ты говоришь о стремлении В. властвовать над людьми» (ЦНБ. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 604. Арк. 99). Магчыма, менавіта асоба Веранікі паўплывала на распрацоўку вобраза Маркіча.

У апавяданні «Ідылія ў духу Вато», дзеянне якога адбываецца ў 1951-м, гераіня праз гады прызнаецца герою: *«Я даведалася, што яны ўзвялі на цябе паклёп, што гэта яны выжылі цябе з універсітэта. <...> Гэта была вялізная подласць: наклеіць на цябе, такога добрага да*

людзей, той паршывы ярлык. Але ж ты памятаеш, які быў час? І я адхіснулася ад цябе, паверыла».

У даследчыкаў пакуль адсутнічае інфармацыя пра такія падзеі. Не сустракаюцца яны і ў нешматлікіх успамінах кіеўскіх сяброў і знаёмых Караткевіча.

Магчыма, канфлікт адбыўся менавіта ў 1952-м. На карысць такой версіі сведчыць радок з вышэйзгаданай паэмы «Ліста нямае» («Пяць вялізных гадоў над зямлёю сплыло»), якая была скончана ў 1957 годзе. Акрамя таго, дзеянне аповесці «У снягах драмае вясна» якраз пачынаецца «ў канцы лютага тысяча дзевяцьсот пяцьдзесят другога года».

Магчыма, Караткевіч, які пасляхова закончыў універсітэт у 1954-м, вырашыў абвастрыць канфлікт і дадаць да яго грамадзянскія праблемы. Зрэшты, гэтае пытанне яшчэ патрабуе свайго вырашэння.

Пасля ўніверсітэта

А ў 1954-м будучы пісьменнік закончыў Кіеўскі ўніверсітэт і паехаў працаваць настаўнікам у вёску Лесавічы Тарашчанскага раёна Кіеўскай вобласці. Анатоль Верабей адносіць да гэтага года рускамоўны верш «Я молчу. Давным-давно забыл я...». У творы ёсць наступныя радкі:

*«Вон он, поезд, в дымке исчезает...
От души твоей меня увёз. <...>
Расставанье будет невесёлым,
Встреча вряд ли будет веселей...
Впереди ж пока родные сёла
И печаль великая полей».*

Апошняя цытата, хутчэй за ўсё, сведчыць, што Уладзімір наведаў Оршу пасля заканчэння ВНУ і перад ад'ездам у вёску. Увесь гэты час Караткевіч думае пра Святлану і піша для яе. Верш «Матчына душа», які даў назву першай кнізе паэта, відаць, узнік летам 1954 года. Бо менавіта гэтым часам датуецца аўтограф на рускай мове «Ты теперь у теплого моря» с прысвячэннем «С. М.-к» (датаваны 18 ліпеня 1954 года). Вядомы і больш позні беларускамоўны аўтограф пад назвай «Прадмова да песні» і з пазнакай «Прысвячаю С. М.», які А. Верабей датуе канцом верасня-снежнем 1955 года. Малады пісьменнік спадзяваўся скарыць сэрца дзяўчыны сваёй першай кнігай: «Почему не остался, почему не убедил, почему? Ждал всё, вот явлюсь и брошу книгу» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4 адв.).

Сапраўды, старонкі «Матчынай души» літаральна дыхаюць каханнем. Яго найлепшая любоўная лірыка прысвечана якраз Святлане:

*«Ёсць дробязі, што поўныя значэння:
Каханне першае растопіць лёд
І нават палавік у цёмных сенях
Век памятны, як казкі першых год.
Мо толькі для таго яно прыходзіць,
Каб мы запам'яталі на вякі,
Як пахнуць рыбаю начныя воды,
Як у траве мігаюць светлякі».*

(«Зімяная элегія»).

Разважаючы пра гісторыі свайго кахання, Караткевіч пісаў у лісце да Гальперына 7 студзеня 1955 года: «...э да ладно, чэго толковать» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 11. Арк. 6 адв.). Такая ацэнка прынцыповая, бо ў іншых лістах будучы пісьменнік быў шчыры з сябрам і дзяліўся з ім сваімі сардэчнымі справамі. Таму, хутчэй за ўсё, у той час Уладзімір яшчэ не меў ніякай пэўнай інфармацыі пра Святлану.

У любым выпадку, паміж хлопцам і дзяўчынай каменным мурам стаялі былыя канфлікты. У вершы «Іней» Караткевіч пісаў:

*«Я вдогонку песню посылаю,
Может, хоть она догонит нас.
Может, догоняя, поцелует
Губ тепло, ресницы, холод век,
Всю тебя, извечно дорожю,
Но потерянную мной навек».*

Здавалася, усё скончана...

Новая сустрэча

Нечакана ва Уладзіміра і дзяўчыны з'явіўся шанс усё пачаць спачатку. У паэме «Ліста нямае» Караткевіч пісаў:

*«Праляцелі гады, ад яе нечакана
Прыляцела пісьмо праз асенні туман,
І я адказаў, і заззяла світанне,
І чакаю,
Тры тыдні чакаю пісьма».*

У вершы «Размова з Кіева-Пячэрскім сланом» са зборніка «Матчына душа» лірычны герой радасна паведамляе слану, сімвалу кіеўскага жыцця, што «мне яна напісала ліст. / У сэрцы зноўку парасткі даўніх надзей...».

Зборнік быў выдадзены ў 1958 годзе. Відавочна, што ліст быў атрыманы за год ці два да таго. Чым не сувязь са згадымі падзеямі? Можа, яны і сталі эмацыйным штуршком для напісання апошніх, аптымістычных раздзелаў аповесці «У снягах драмае вясна»? Твор быў завершаны якраз у той час, у ноч на 28 мая 1957 года. Нагадаю, што, паводле сюжэта, галоўныя героі твора, Берасневіч і Алёнка, сустракаюцца праз гады. Яны разумеюць, што іх каханне не згасла, і дамаўляюцца сустрэцца зноў, каб, магчыма, не развітвацца ўжо ніколі.

Што адбывалася ў рэчаіснасці? У лісце, напісаным Ю. Гальперыну ў пачатку 1957 года (падрабязней пра дату гл. ніжэй), Караткевіч казаў: «Недавно мы снова начали переписываться. Потом, при встрече я убедился, что она меня любит» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 8, 8 адв.). Магчыма, перапіска ўзнавілася восенню, у верасні або ў кастрычніку 1956 года. Бо 10 лістападам 1956 года датаваны верш «Ліст дзяўчыны». Аповед ідзе ад жаночага імя:

*«Восень.
Пустыя дачы. <...>
Я вінаватая, знаю.
Я выпраілю ўсё сама.
Ўсе паехалі. Я чакаю,
А цябе ўсё няма і няма.*

*Як мне цяжка дадому вяртацца
Й кожны дзень на грошы краіць.
Ты мне прайду кажаў, прызнацца,
Я чужая стала ў сям'і. <...>*

*Іншы,
Не той, што ўлетку,
Чакае цябе адказ.
Я веру,
На мокрых палетках
Шчасце чакае нас. <...>*

*Толькі не кінь мяне,
Любы,
Толькі ты берагі!»*

Працягнем цытаванне ліста да Гальперына: «Потом, при встрече я убедился, что она меня любит. А я, как дурень какойто, не мог разобраться в своих чувствах к ней. То время-нами оживало на душе старое, потом вдруг приходило охлаждение, смешанное с чувством старой обиды. И это при самом теплом, самом дружеском отношении к ней как к человеку. К тому же примешивалось сознание, что я с низов лестницы, а она с верхов, что мне еще пробиваться и пробиваться к тому моменту, когда я смогу спокойно писать, не заниматься другой работой» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 8, 8 адв.).

І, нарэшце, самая прынцыповая цытата з ліста: «Была и еще одна причина, вследствие которой я молчал: ужасно угнетенное состояние. Ты знаешь, гораздо легче получить отставку от девушки, чем дать ее самому. Получить отставку в сравнении со вторым прямо радость, особенно для поэта. Из этого терзания душевного рождаются лучшие вещи. А вот когда наоборот получается, это до такой степени гадко, что страх один». І ніжэй: «Какое я имею моральное право сказать ей “да”, если сам еще не знаю, “да” или “нет” и, скорее всего, “нет”? Скверно, брат, и гадко на душе, очень гадко, тем более что чувствую, могу испортить ей жизнь» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 8, 8 адв.).

На лісце пазначана, што ён быў напісаны ў лютым 1957 года. Але больш карэктна дава-таваць яго студзенем. Бо ліст адлюстроўвае сітуацыю пачатку 1957 года, калі Караткевіч яшчэ знаходзіўся на раздарожжы. У лютым адбылася падзея, пасля якой разважанні Уладзіміра зра-біліся бессэнсоўнымі.

Расстанне

Нечакана Караткевіч даведаўся пра навіну, якая сапраўды выклікала шок. 5 лютага 1957 года ён пісаў Гальперыну: «И вот сегодня получаю письмо от ее подруги и там “узаконили свои взаимоотношения С. М. (это она) и Миша”» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп.2. Спр. 13. Арк. 4 адв.). Зноў-такі, у папярэднім лісце Караткевіч разважае пра магчымасць адказаць «так» ці «не». Пасля шлюбу гэта ўжо неактуальна. Тут будзе дарэчы нагадаць пра недатаваную цыдулку Уладзіміра, у якой ён абмяркоўваў Святлану М. з невядомым нам Мішкай (гл. вышэй). Цалкам магчыма, што тады Караткевіч пісаў свайму будучаму шчасліваму суперніку, а значыцца, ведаў яго асабіста.

Наогул, сітуацыя з вяселлем не такая адназначная, як здавалася. У двух праявітых тво-рах сцвярджаецца адваротнае. У апавяданні «Ідылія ў духу Вато»:

«– Ты развялася?

– З кім?

– З Барысам.

– Каб развесціся, трэба спачатку выйсці замуж, – сказала яна».

І ў аповесці «У снягах драмае вясна» мы чытаем нешта падобнае:

«– Справа ў тым, што ты недачуў... Я не замужам... І, напэўна, ніколі не буду».

Але пра факт шлюбу сцвярджаецца ў вершы «Калі ў жамчужніцу пылінка трапіць...» (поўную цытату гл. ніжэй), дзе сустракаюцца наступныя радкі:

*«Але развееў ішчасце, нібы дым,
Лісток, напісаны рукой чужою:
Ты замужам,
ты знікла,
ты з чужым».*

Хутчэй за ўсё, шлюб сапраўды меў месца. Што датычыцца праявічых твораў, то Караткевіч хутчэй за ўсё імкнуўся пераканаць самога сябе ў свабодзе дзяўчыны.

Таму апошнія надзеі, якія маглі быць у пісьменніка, зніклі.

«И все же, я почему-то не верю», – напісаў ён Гальперыну 23 лютага (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 7). Да гэтага ліста быў прыкладзены верш «Калі ў жамчужніцу пылінка трапіць...», напісаны 13 лютага і прысвечаны С. М.:

*«Няўжо былі вы: Пушча над азёрамі,
Асенні холад, здзіраваны шлях,
Два небы, дзве маленькіх карты зорных,
Што ззялі блізка ў дарагіх вачах.
Але развееў ішчасце, нібы дым,
Лісток, напісаны рукой чужою:
Ты замужам,
ты знікла,
ты з чужым».*

Сітуацыя атрымалася вельмі двухсэнсоўнай: дзяўчына з восені ліставалася з Уладзімірам і, хутчэй за ўсё, намякала на магчымасць будучага шчасця.

Паколькі Святлане не хапіла смеласці прызнацца, яна напісала ліст, а потым разам з Мішам з'ехала ў іншы горад (пра апошні факт можна сведчыць фраза «ты знікла»). Дзяўчына і Караткевіч наўрад ці афішыравалі ўласныя стасункі, таму пра іх ліставанне ніхто не ведаў. У той жа час адрас Уладзіміра магла мець толькі Святлана.

Доўгае рэха...

Што было рабіць Уладзіміру Караткевічу? Недвухсэнсоўны адказ гучыць у вершы «Недасланы ліст»:

*«Што рабіць, як кахаеш замужняю, —
Не адкажэ і Саламон. <...>
Ён, напэўна, хорошы хлопец,
Але хай нават дрэнны...
Ён твой.*

*Бык не ўкрадзе новай Еўропы,
Здохне лепей на лузе з травой.
І нямае ў маім законе
Слоў такіх, каб дазволіць маглі...
Заплаціць смяротнай абразай
Самай лепшай з зямных кабет».*

Згадкі пра былое каханне пэўны час сустракаліся ў паэзіі Караткевіча. Напрыклад, 26 верасня 1957 года ў вершы «Каханне і камендант» ён элегічна ўспамінае мінулае:

*«У студэнты мяне запішыце,
Дайце тэрмін, дакуль гуляць,
І каханую тую вярніце,
Ад якой не хацелася спаць.
І няхай хоць да самай смерці
Будзе рына мне на давол,
Каб вярнулі зноў у сэрца
І каханне старое, і боль».*

Праз некалькі дзён, 29 верасня, Караткевіч піша адразу два вершы. Першы з іх, які мае назву «Песня», надзвычай цікавы. Гаворка ў ім, як і ў вершы «Ліст дзяўчыны», вядзецца ад імя ўкраінскай паненкі («...на Украіне хлопец чакае»), якая сумуе па беларускім хлопцу («З ніў беларускіх / Хлопец бялявы»):

*«Колькі начэй
Вы ў садочку не спалі?
Колькі вачэй
На вас пазіралі?
Што гаварылі
Суседкі на вуха,
Што маці сварылася —
А хто яе слухай?»*

Аднак Караткевіч, хутчэй за ўсё, напісаў верш для таго, каб пераканаць сябе:

*«Скажыце хлопцу
Ў далёкім краі,
Што я вінавата,
Што я чакаю».*

Бо ў другім вершы ўсё, на жаль, зноў становіцца на свае месцы:

*«Я кахаю цябе, кахаю,
Як у тых далёкіх дні,
Калі ночы светлага мая
На зямлю насылалі сны.*

Я кахаю цябе, кахаю,

*Як у той развітальны час,
Калі дрэвы дажджлівага мая
Злівай слёз праводзілі нас».*

Верагодна, згадкі пра май сведчаць як пра час сустрэчы Уладзіміра і Святланы, так і пра момант расстання. Магчыма, пра гісторыю іх узаемаадносін распавядаецца і ў вершы «Ураган», які, на думку А. Вераб'я, датуецца 1959 годам:

*«Хто нас развёў з табой, мая каханка.
Прымусіў нашу песню адзвінец? <...>
О, як тады мы горка пашкадуем,
Што горда йшлі на спрэчак злы падман,
Што воклічаў не чулі ў поўнач тую,
Як катаваў яліны ўраган».*

У красавіку 1959 года быў надрукаваны верш У. Караткевіча «Было юнацтва», які, на маю думку, таксама прысвечаны Святлане:

*«Я зноўку засумую
Па дарагой дзяўчыне,
Халоднай, як лілея,
Што дрэмле на вадзе.*

*Блакітная і белая,
Жамчужная, ружовая,
Ўсю цеплыню хавае
У самай глыбіні.*

*Пакут маіх не бачыць,
Майго не чуе слова,
Каханне зневажае
І пра каханне сніць.
<...>*

*Далёкая, майклівая,
Халодная і чыстая —
Зусім яна не думае,
Што мне балюча жыць».*

Гісторыю свайго кахання Караткевіч памятаў усё жыццё. Нездарма ў кнізе «Быў. Ёсць. Буду», над якой пісьменнік працаваў апошнія гады, змешчаны верш «Юнацтва маё»:

*«О юнацтва маё! Як забуду цябе?
Alma mater
І догмы, навука, тлум...
“Piramus et Thisbe...
Piramus et Thisbe...
Piramus et Thisbe...
iuvenum...”*

*Як забуду?
Завя акацый мяла
Квецень на вулках крывых.
Ты была, мая Цізба, была, была
Пажаданая больш за ўсіх.
Радасны боль, няцярпны, як шкло
Між сэрцам маім і тваім...
І ніколі такога ні з кім не было
І не будзе ніколі ні з кім.
І развёў нас не леў і не востры кінжал,
Не вакзалаў далёкіх агні,
А гады пакут і няшчырых пахвал,
Даносаў і брыдкай хлусні.
І ведаў паклёп, як сэрца крануць,
І нас аддзяліў сцяной,
І паверыла ты, і змяніла вясну
На шайкі, што знасіла даўно.
Але сэрца не можа забыць пра замах,
Сэрца поўнае да краёў...
Будзь праклятым, юнацтва маё, ў вяках!
Будзь праклятым, юнацтва маё!
Будзь праклятым! Каштаны квітнелі вясной,
Хаваў нас бэзавы дым,
І былі мы з ёю – адно, адно
І ніколі не будзем адным.
Што ж, не плачу.
Паэзіі горды прытон,
І радок, што сталлю звініць, –
Ўсё адкуў я на горне юнацтва майго,
На яго пакутным агні.
І праўды зніч, і подласці дым,
І сілу мужнюю жыць,
І тое, што веру ў сэрцы маім
Нават смерць не можа забіць.
І руку дагэтуль помніць рука.
Сэрца помніць ішчасце баёў...
Блаславёна юнацтва маё ў вяках,
Блаславёна юнацтва маё».*

Такім чынам, узаемаадносіны паміж Уладзімірам і Святланай мелі месца ў пачатку 1950-х (прыкладна ад мая 1950 да 1952-га), а таксама ў 1956–1957 гадах.

Чаму Алёнкi было дзве?

У гэтай гісторыі нам трэба адказаць яшчэ на два пытанні. Па-першае, чаму дзяўчына, якую клікалі Алёнка, дзейнічае адразу ў двух праявічых творах Караткевіча: апавесці «У снягах драмае вясна» і рамане «Леаніды не вернуцца да Зямлі»? Першапачаткова я лічыў, што гаворка ідзе пра адну і тую ж асобу. Падставу так лічыць даў сам аўтар. Бо пры параўнанні

твораў некалькі надзвычай характэрных дэталей настойліва паўтараліся: напрыклад, момант, калі галоўны герой ідзе з дзяўчынай у парк. Далей:

«І яны, не дамаўляючыся, уцяклі ад усіх астатніх» – гэта з аповесці; «Увечары яны ўцяклі ад кампаній, з якой прыйшлі ў парк» – гэта ў «Леанідах...».

Або наступны ўрывац: *«Гэта была звычайная рыбалка, з якой не прывозяць рыбы, але затое прывозяць загарэлыя рукі, мазалі на далонях і добры настрой» («У снягах драмае вясна»).* *«Неяк вечарам... яны, тры хлопцы і чатыры дзяўчыны, паехалі на чайне за Дняпро, лавіць рыбу. Не да рыбы, вядома, там было. Але затое... колькі там было жартаў і смеху!» («Леаніды...»).* Акрамя таго, дадам, што ў аповесці героі таксама едуць разам з кампаніяй, таксама на чайне (праўда, у апавяданні на двух чайнах) і таксама на Дняпро!

У абодвух творах галоўны герой расказвае казку («Штрафую за гэта цябе, Уладзік, на якую-небудзь казку» – у адным творы; і «Андрэй, казку» – у другім), ды не абы-якую, а менавіта пра вужыную каралеву. І там, і там! І далей эпізод з усё той жа рыбалкі.

«У снягах драмае вясна» распавядае наступнае: *«Яны адышлі берагам... і зараз павольна плылі да заток... Цёмна-блакітная вада, і ў гэтай вадзе светла-блакітныя рукі Алёнкi. Яна плыве нявольным брасам. Вось ён дагнаў яе». А цяпер «Леаніды...»: «Алёнка асіярожна зайшла ў вадку і наплыла. Плыла брасам, прыўзняўшы над паверхняй закінутую галойку. Ён плыў поруч...»*

На маю думку, апісаныя Караткевічам эпізоды адбыліся з кіеўскай «Алёнкай», бо апавесць была створана раней, чым раман. Чаму ж Караткевіч дазволіў сабе запазычанні? Напэўна, аўтар не рызыкнуў друкаваць «У снягах драмае вясна». А таму вырашыў скарыстацца асобнымі фрагментамі ў новым творы. Тым больш расказаная гісторыя працягвала хваляваць яго.

Хто яна, Святлана?

Другое пытанне датычыцца асобы, пра якую ішла гаворка. Спярша атрымалася высветліць яе ініцыялы – С. М. Акрамя згадкі ў лісце да Ю. Гальперына (гл. вышэй) існуюць іншыя факты. Верш «Матчына душа», які даў назву першай кнізе Караткевіча, відаць, пачаў пісацца ў ліпені 1954 года. Бо менавіта гэтым часам датуецца аўтограф на рускай мове «Ты теперь у теплого моря» с прысвячэннем «С. М.-к», які знаходзіцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. У БДАМЛІМ захоўваецца беларускамоўны аўтограф пад назвай «Прадмова да песні. Прысвячаю С. М.», які датаваны прыкладна 1955 годам.

Пэўны час мяне не пакідала думка, што пад ініцыяламі «С. М.» хаваецца Муза Сняжко, аднакурсніца Караткевіча па Кіеўскім універсітэце. Але цяпер можна ўпэўнена адкінуць гэтую версію. Нават калі пасунуць убок ускосныя акалічнасці (неадпаведнасць першаму скарачэнню – «С. М.-к», а таксама традыцыя спярша скарачаць імя, а не прозвішча: Муза Сняжко, а не Сняжко Муза), застаецца галоўны аргумент: пасля заканчэння ўніверсітэта Муза Яўгенаўна некаторы час працавала ва Украіне, а потым перабралася разам з мужам Эрыкам Іванавічам у Архангельскую вобласць. Пасля вярнулася на Радзіму, дзе шчасліва жыве і дагэтуль. Нагадаю, што абранніка С. М. клікалі Міхаіл.

Існуе некалькі аргументаў на карысць таго, што дзяўчыну клікалі Святлана. Перш за ўсё, менавіта такі чалавек узгадваецца ў адным з лістоў Караткевіча да Гальперына (БДАМЛІМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 11. Арк. 13). У аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ захоўваецца цыдулка да Уладзіміра ад невядомай нам Святланы (гл. вышэй). Але галоўны аргумент – цытаваны вышэй невялікі ліст, дзе ідзе размова пра Святлану М. На жаль, пакуль няма пэўнай інфармацыі, якая б дазволіла дакладна ідэнтыфікаваць асобу дзяўчыны, якую кахаў Уладзімір Караткевіч. Найбольш просты шлях – знайсці спісы выпускнікоў, якія ў сярэдзіне 1950-х гадоў закончылі кіеўскія ВНУ, і суаднесці іх з імем і скарачэннем прозвішча. Будзем спадзявацца, што збор дакладных звестак застанецца справай часу.

Роля Святланы ў творчасці Караткевіча

Як жа ацэньваў ролю Святланы ў сваім лёсе сам пісьменнік? 23 лютага 1957 года ён пісаў Ю. Гальперыну: *«Я все же благословляю эту вздорную и, возможно, чуждую мне по взглядам девочку. Что в нас было двоих такое, что редко светит друг другу в мужчине и женщине. Ну ты сам понимаешь, мог бы я на Марсе жить, она в XIII веке. Нет, встретились; оказывается, встретиться это еще не все»* (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 7).

Святлана вельмі моцна паўплывала на творчы лёс пісьменніка. Так, ён пісаў і раней. Здольнасці, якія потым перараслі ў талент, праявіліся ў яго яшчэ ў дзяцінстве. Але мяркую, што менавіта тыя рамантычныя пачуцці і перажыванні, узрушэнні і тое нешчаслівае каханне сталі аднымі з фактараў, якія прывялі Уладзіміра Караткевіча ў літаратуру. Ды і пісаць свой першы сур'ёзны твор «У снягах драмае вясна» ён пачаў не толькі, каб увасобіць атмасферу часу, але і для таго, каб зноў перажыць былыя пачуцці.

На першы погляд можа падацца, што ў гісторыі літаратуры Святлана хоць і застанеца, але не як гераіня першага плана. Так, менавіта яе вобраз паўплываў на агульную танальнасць зборніка «Матчына душа», якому ўласцівы элегічнасць і светлы сум (тады як у наступным зборніку «Вячэрнія ветразі» яны саступаюць месца трагізму і надрыву). Але калі звярнуцца да прозы, дык сапраўды, «Ідылія ў духу Вато» – толькі адно з апавяданняў нашага класіка; «Леаніды...» – таленавіта напісаны раман, але па сваёй значнасці ён саступае такім творчым дасягненням аўтара, як «Каласы пад сярпом тваім» і «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні». «У снягах драмае вясна» – першы твор Караткевіча, прадвесне яго вядомасці і славы. Але толькі прадвесне. А ў літаратуры, на жаль, застаюцца толькі адзінкавыя шэдэўры.

А цяпер у сваіх разважаннях мы адыдзем крыху ўбок. Напэўна, яшчэ са школьных часоў кожны ведае, які ўплыў аказала Марыя Раеўская (будучая Валконская) на рускага пісьменніка Пушкіна. Навукоўцы не пакінулі гэты факт па-за ўвагай, і ў кнігах, прысвечаных гэтай тэме, я натрапіў на вельмі цікавыя факты. Адзін з даследчыкаў творчасці паэта прывёў імёны гераінь некаторых яго твораў. У «Бахчысарайскім фантане» – гэта Марыя, у вершы «Фантану Бахчысарайскага палаца» – таксама Марыя, у паэме «Палтава» – Марыя Качубей, у няскончаным «Рамане ў лістах» – Машанька, у «Мяцелі» – Марыя Гаўрылаўна Р***, у «Стрэле» – Маша Б***, у «Рамане на Каўказскіх водах» – Маша Томская, у «Капітанскай дачцы» – Марыя Іванаўна Міронава. Ніводнае жаночае імя не сустракаецца ў творах Пушкіна часцей за гэта.

Вядома, правесці прамую аналогію з Караткевічам немагчыма. Жаночых імёнаў у яго творах безліч: Алёнка і Нонка, Ірына, Майка і Гелена, Анея і Марыя Магдаліна. Але паспрабуем падысці да гэтых роздумаў з іншага боку.

Жаночыя вобразы Караткевіча ўяўляюць пэўную таямніцу для даследчыкаў. Сярод навукоўцаў існуе меркаванне, што глыбіня раскрыцця іх характараў і псіхалогіі паводзін значна адрозніваецца ад мужчынскіх, а калі быць дакладным, нават саступае ў сваёй канкрэтнасці і дэталёвасці абмалёўкі. Найбольш паказальны прыклад – Анея, каханая Юрася Братчыка ў творы «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні». Нягледзячы на агульны рамантычны абрыс, калі гераіня аказваецца ў цэнтры жарсцей, Анея ўвогуле падобная на нейкі прывід, які лётае ў паветры, амаль не дакранаючыся да зямлі.

Апаненты прыводзяць пэўныя аргументы. Па-першае, такое адлюстраванне галоўных гераінь дыктуецца кантэкстам твора (побач з магутнай постацю цэнтральнага персанажа гераіня павінна знаходзіцца крыху на другім плане). Па-другое, а хто сказаў, што ў Караткевіча не атрымоўваюцца жаночыя вобразы? Узяць хоць бы Гелену Карыцкую ў «Каласах...», Марыю Магдаліну ў рамане «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», Ірыну Гораву ў «Леанідах...». Па-май-стэрску выпісаным характарам гэтых жанчын магла б пазаздросціць большасць прайзаікаў.

Але дадам ад сябе вельмі важную дэталю. Гэта не тыя асобы, якіх кахае галоўны герой (Ірына Горава тут хутчэй выключэнне). Ён паважае такую гераіню як моцнага чалавека і нават сімпатызуе ёй. Яна разумее яго лепш за іншых. Але ў выніку герой сыходзіць ад яе да незямной, але каханай і вернай жанчыны. Слова «вернай» ужыта не проста так. Пасля сумных падзей 1957 года такая якасць характару мела для Караткевіча надзвычай важнае значэнне. Дык, можа, гэтым і тлумачыцца сітуацыя з жаночымі персанажамі, прадстаўленымі ў творчасці Караткевіча? Ніхто не будзе спрачацца, што ў вобразах галоўных герояў увасоблена шмат ад заповітных думак, светлых і горкіх пачуццяў, шмат ад перажытага на яве, у рэальным жыцці самімі пісьменнікамі. Магчыма, у нечым галоўныя персанажы кніг – гэта яны самі, такія, якімі сябе бачаць і ўспрымаюць. І не толькі тады, калі гаворка ідзе пра аўтабіяграфічныя творы. Нават калі дзеянне адбываецца ў мінулым, творца можа атаясамліваць галоўнага героя і сябе.

Усё вышэйсказанае ў поўнай меры адносіцца да Уладзіміра Караткевіча. Гэта ён шукаў дзікае паляванне, ён прымаў удзел у падрыхтоўцы да паўстання 1863 года. Гэта ён вёў свой народ па хлеб на Гародню і разам з Юрасём Братчыкам апантана шукаў сваю Радзіму. Усё жыццё...

І галоўную гераіню сваіх твораў ён таксама сустракаў у рэальнасці. І, як Пушкін, доўга-доўга не мог забыць Марыю Раеўскую, так і Караткевіч не мог, думаю, забыць сваю каханую. Бадай, усе жанчыны, якімі захапляўся Уладзімір Сямёнавіч, па-свойму паўплывалі на яго лёс. Але менавіта Святлана і Ніна Молева (пра апошнюю гл. далей) найбольш змянілі пісьменніка. У выніку іх уплыву ён стаў іншым чалавекам. Інакш кажучы, без іх Караткевіч ніколі не стаў бы Караткевічам.

Шэраг гераінь пісьменніка надзвычай падобныя на Святлану. Дакладней, на яе вобраз, які пераўтварыўся ў Алёнку. Параўнайце Майку з «Каласоў...», Анею з рамана «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» і Алёнку. Не сумняюся, знойдзеце шмат падобных рыс. Але самае галоўнае, што яны былі вернымі і, у адрозненне ад Святланы, не здрадзілі ні Юрасю Братчыку, ні Алесю Загорскаму.

Тая горыч і скруха, тыя памылкі, якія здарыліся ў рэальным жыцці, не перанесліся ў літаратуру, а разам з ёй – і ў вечнасць. І таму Алёнка са «Снягоў...» засталася з *«пушыстымі валасамі над чыстым ілбом, міндалевіднымі сінімі вачыма, маленькім прамым носам, трошкі велікаватай ніжняй губкай, тонкай, дзіцячай яшчэ шыяй»*; з *«агульным выразам чагосьці дзіцячага, нясмелага і, разам з тым, хітрага»*. І калі ты сустрэнеш у наш час на вуліцы яе ўнучку, дык пастарайся не паўтараць памылак сярэдзіны мінулага стагоддзя. Магчыма, тады вясна, што драмала ў снягах, прачнецца і ўсміхнецца табе...

Частка 2 У Маскве

Раіса

У 1958 годзе Караткевіч перабраўся ў Маскву, дзе паступіў на Вышэйшыя літаратурныя курсы, створаныя пры Літаратурным інстытуце. Заняткі адбываліся на Цвярскім бульвары ў будынку былой гарадской сядзібы XVIII стагоддзя, дзе ў 1812 годзе нарадзіўся Аляксандр Герцэн. Цікава, што гэты ж дом узнаўляецца Булгакавым у рамане «Майстар і Маргарыта» як Дом Грыбаедава, дзе размясціўся МАССАЛІТ.

Гэтаму перыяду прысвечаны раман Уладзіміра Караткевіча «Леаніды не вернуцца да Зямлі». Яго маскоўскія старонкі пачынаюцца з сітуацыі, калі галоўны герой, Андрэй Грынкевіч (спісаны з самога Караткевіча), сустракаецца з Марыяй Крат. Апошнім часам у літаратурна-разнаўчых артыкулах, прысвечаных пісьменніку, адкрыта гаворыцца пра галоўнага прататыпа гераіні. Гэта чачэнская паэтэса Раіса Ахматава. Пра іх узаемаадносіны пісаў сам Караткевіч, напрыклад у лісце з Оршы ад 11 студзеня 1959 года сябру па курсах, латышскаму пісьменніку Ераніму Стулпану: *«Очень скучаю по Москве, по Раисе, по всей нашей компании. Как все-таки хорошо у нас. И как мы будем после двух лет расставаться – не понимаю»* (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 1). 9 красавіка таго ж года ў лісце Ю. Гальперыну: *«Ведь ясно же каждому, что у меня с Руан»* (так ён называў Р. Ахматаву ў перапісцы. – Д. М.; БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 14. Арк. 20). Пра гэта ж сцвярджаецца ў публікацыі «Комсомольской правды в Белоруссии» ад 30 ліпеня 2009 года (*«Короткевич встречался с чеченкой-поэтессой»*), ёсць празрысты намёк ва ўспамінах Ніны Молевой, выкладчыцы Вышэйшых літаратурных курсаў (*«за первым столом неразлучная пара Владимир Короткевич и красавица чеченка Раиса Ахматова. Общая симпатия была на стороне Раи Ахматовой: народ, депортированный в Сибирь не за преступления – за простую этническую принадлежность. Всегда исполненный горечи взгляд и отчаянная привязанность к сыну, который звал В. Короткевича отцом и дожидался окончания занятий его и матери в садике Литературного института. В памяти осталось даже имя затравленного обстоятельствами малыша: Марат»*). Дарэчы, менавіта сыну прысвечаны зборнік Раісы «Иду к тебе» (Масква, 1960), а таксама шэраг вершаў.

У ліставанні з Ю. Гальперыным таксама згадваецца сын Р. Ахматавай: *«Вось сын у яе цудоўны. Як прыязджае – цэлымі днямі з ім дурэў бы... Зіркаты такі, вясёлы. І мяне вельмі любіць. Каб можна было, – узайў бы аднаго сына, без яе»*. У «Леанідах...» Андрэй Грынкевіч кажа, што «сын у яе (Марыі. – Д. М.) добры». А калі яго сябра Вайвадс кідае рэпліку: *«Свайго завесці трэба»*, дык Андрэй адказвае: *«А ты не думай, што заводзіць сына ад чалавека, якога не кахаеш, свінства»*.

Раіса Ахматава нарадзілася на два гады раней за Уладзіміра Караткевіча, у 1928 годзе ў Грозным у сям’і шаўца. У 1944-м, калі будучая паэтэса заканчвала дзявяты клас, яе разам з сям’ёй выслалі ў Казахстан. Такі лёс напаткаў каля 500 тысяч чачэнцаў за «супрацоўніцтва» з немцамі. Як спецпаселенка Раіса працавала ў калгасе. Потым закончыла педагагічнае вучылішча і выкладала ў школе. У 1953 годзе пачала выступаць у друку з вершамі, нарысамі, апа-вяданнямі.

Як толькі з’явілася магчымасць, Раіса вярнулася на радзіму. Гэта адбылося ў 1956 годзе, а ў 1958-м у Ахматавай выйшла першая кніга «Республика родная». Неўзабаве Раісу накіравалі на вучобу ў Маскву на Вышэйшыя літаратурныя курсы, дзе яна пазнаёмілася з Караткевічам.

«Што звяло?» – разважае ў рамане «Леаніды не вернуцца да Зямлі» галоўны герой. – *Шкадаванне да яе, чыё жыццё склалася так няўдала, любоў да яе сына, цудоўнага маленькага*

чалавечка... Ну, яшчэ абьякавасць да таго, з кім ідзеш. Таму што з усімі аднолькава... І яшчэ боязь пустэчы поруч з сабой».

Хто быў мужам Раісы Ахматавай і бацькам Марата, невядома. У кнізе «Трудная любовь», якая выйшла ў 1963 годзе ў Маскве, аўтарка пазначана як Ахматава (Ібраева). Магчыма, менавіта гэта было яе прозвішча па мужу.

У «Леанідах...» адносіны паміж Андрэем і Марыяй ускладняюцца з-за беспадстаўнай рэўнасці гераіні. *«Дрэнна толькі, што апошнім часам яна яго бязглузда, па-дурному раўнуе. Дарэмна. Не паграшый пакуль што ні ўчынкам, ні позіркам. Жанчыны, наогул, бываюць дурнымі ў рэўнасці: не ведаюць, што калі мужчыну ўвесь час беспадстаўна раўнаваць, то ён нарэшце можа сапраўды пусціцца ва ўсе цяжкія грахі – “калі ўжо раўнуюць, дык няхай хоць недарэмна”. Вось і гэта: пачала з жартойнай рэўнасці, потым уцягнулася, і зараз ёй сапраўды здаецца, што кожная сустрэчная жанчына толькі і думае, каб зрабіць замах на мяне».*

Між тым усё пачалося з жарту. 7 мая 1959 года У. Караткевіч пісаў Ю. Гальперыну пра гэты эпізод: *«Чего не люблю в людях – навязчивости. Сие качество и возбудило подозрения Р. (я ее навязчивость не замечал и, будь я один, был бы даже рад). Но хватит. Твое замечание о том, что “недоверие, не пояись оно сегодня, а появилось бы завтра по какому-либо другому поводу”, глубоко справедливо. Я знаю, что это так и сделал свои выводы (падкрэслена У. Караткевічам. – Д. М.).*

Началось все с того, что Р. и ее соседка, сидя в компании И. (Инны – маскойской знаёмай У. Караткевіча. – Д. М.) и еще одного сволочеватого парня, пару раз весьма прозрачно намекнули на недопустимость такого поведения. Кажется, И. не поняла, а я потом этим сестрам-разбойницам дал хорошую головомойку, – лучшей они за всю жизнь не получали. Вежливость с моей стороны была истолкована ими как нечто большее, – и вот началось.

Милый друг, я страшно люблю свободу, даже от будущей жены буду требовать ее в достаточной степени (не злоупотребляя ею, конечно), но если меня будут глупо ревновать, сковывать, стремиться создать вокруг меня зону пустыни – развод» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 14. Арк. 23, 23 адв.).

Неўзабаве Караткевіч закахайся ў сваю выкладчыцу Ніну Молеву, таму яго адносіны з Р. Ахматавай былі непрацяглымі (яны могуць быць прыкладна датаваныя 1958–1959 гадамі). Зрэшты, не зусім справядліва ацэньваць узаемаадносіны Раісы і Уладзіміра, грунтуючыся толькі на думках апошняга. Але Р. Ахматава не пакінула ўспамінаў.

Магчыма, варта звярнуцца да вершаў паэтэсы таго перыяду? З аднаго боку, усе яны прасякнуты каханнем. З другога – няма ніякіх адсылак да рэальных асоб. Аднак, мяркую, адзін з твораў якраз можа быць прысвечаны Караткевічу. Зноў звернемся да кнігі «Трудная любовь». Яна з'явілася ў 1963 годзе. Але ўлічваючы факт, што выданне складаецца з перакладаў, арыгінальныя творы відавочна былі напісаны раней. Працытуем адзін з вершаў цалкам:

*«Пусть будет так:
Не обо мне ты пишешь,
Пусть каждая строка твоя —
О ней.*

*Ты моего дыхания
Не слышишь,
Ты глаз моих
Не видишь столько дней.*

*Но тень моя
У твоего порога*

*Все бьется,
Как у берега прибой.*

*Пусть я одна.
Но я не одинока:
Я тень твоя,
И я всегда с тобой».*

Падставай для атаясамлення лірычнага героя твора з Караткевічам стала фраза «...не обо мне ты пишешь, / Пусть каждая строка твоя – / О ней». Гаворка відавочна ідзе пра паэта. Тым больш Раіса ведала Ніну Молеву. Зрэшты, гэта пакуль толькі версія.

У далейшым Раіса Ахматава стала самай вядомай чачэнскай пісьменніцай савецкай эпохі. Доўгі час яна ўзначальвала Саюз пісьменнікаў Чачэна-Інгушкай АССР (1961–1983), а таксама Вярхоўны Савет рэспублікі (1963–1985), атрымала званне народнай пісьменніцы (1977). Памерла ў 1992 годзе. Шэраг даследчыкаў мяркуюць, што поўны архіў яе твораў, які складаў больш за 600 тэчак, быў знішчаны падчас Першай чачэнскай вайны. Той жа думкі прытрымліваецца і чачэнскі пісьменнік К. Ібрагімаў, які цяпер ўзначальвае Саюз пісьменнікаў рэспублікі. У лісце да аўтара гэтых радкоў ён напісаў: «...на вялікі жаль, усё, што захоўвалася ў асабістым архіве Раісы Салтмурадаўны, знішчана вынікамі вядомых і Вам падзей у гады баявых дзеянняў на тэрыторыі нашай рэспублікі. Нават у блізкіх ёй людзей (нявестка, якая стала безжанкай) нічога не захавалася».

Цікава, што на працягу жыцця Раіса, відаць, працягвала пэўныя стасункі з суперніцай. У адной з публікацый К. Ібрагімаў узгадваў пра сустрэчу з Н. Молевой. Тая «распавяла, што на пачатку 90-х гадоў Р. Ахматава прыехала да яе і прывезла на захоўванне дыван, сказаўшы, што ў рэспубліцы пачынаюцца смутныя часы. Дыван незвычайны. Ён належыў імаму Шамілю. Папрасіла захаваць яго» (Н. Молева паклала дыван, які датаваўся XI стагоддзем, у банкаўскую скрыню, занесла ў каталог, а пазней вярнула яго ў Чачню). Зразумела, што такі візіт быў бы немагчымы, калі б былыя суперніцы не падтрымлівалі пэўныя адносіны на працягу ранейшых гадоў. Але ў тыя часы Р. Ахматавай і Н. Молевой ужо не было каго дзяліць. Зрэшты, праз гады, у 2009-м, Ніна Міхайлаўна напісала артыкул для газеты «Літературная Россия», дзе назвала Раісу «жонкай» Караткевіча. Што гэта: канстатацыя грамадзянскага шлюбу, дробная жаночая помста ці спроба адвесці ўвагу ад сябе? Магчыма, наступны раздзел дапаможа адказаць на пытанне.

Ніна, або Уладзімір Караткевіч і Ніна Молева. Рэканструкцыя адносін

Постаць Ніны Міхайлаўны Молевой, доктара гістарычных навук і кандыдата мастацтвазнаўства, аўтара шэрагу навуковых і мастацкіх твораў, добра вядомая ў Беларусі. У 1958–1960 гадах яна выкладала гісторыю мастацтваў, дакладней «Псіхалогію стварэння мастацкага твора (на матэрыяле гісторыі сусветнага мастацтва)» на Вышэйшых літаратурных курсах у Маскве, дзе вучыўся Уладзімір Караткевіч. Агульнапрызнана, што Н. Молева стала прататыпам Ірыны Горавай у рамане пісьменніка «Нельга забыць». Тым не менш і цяпер гісторыя іх узаемаадносін з'яўляецца таямніцай, якая патрабуе свайго тлумачэння.

Адзначым, што ні У. Караткевіч, ні Н. Молева ніколі не казалі адкрыта пра свае пачуцці. Больш за тое, у 2009 годзе Ніна Міхайлаўна казала ў інтэрв'ю газеце «Комсомольская правда в Белоруссии» наступнае:

«— Ніна Михайловна, в вас был влюблен Владимир Короткевич...

– *Ни сном, ни духом! <...> Когда мне говорят о любви Короткевича ко мне, я всегда это слушаю с определенной неловкостью. Все, что я о нем знаю, это то, что может знать школьный учитель о своем ученике.*

– *Владимир Семенович признавался вам в любви?*

– *Что вы! Это было просто исключено.*

– *Но, говорят, именно из-за чувства к вам он не мог долго жениться.*

– *Конечно, мне, как любой женщине, очень лестно это слышать. Но не было никаких личных отношений».*

Меркаванне Ніны Міхайлаўны псіхалагічна зразумелае, бо ніхто не жадае выносіць на агульнае агляданне ўласныя душэўныя таямніцы даўніх часоў. Але яе інфармацыя не адпавядае рэчаіснасці.

Частка мае падзагалавак «Рэканструкцыя адносін», паколькі ў ёй аб'яднаны розныя крыніцы. З аднаго боку, гэта шэсць лістоў пісьменніка да Н. Молевой, якія былі перададзены апошняй у Цэнтральны маскоўскі архіў-музей асабістых збораў (надрукаваны ў зборніку «Уладзімір Караткевіч: вядомы і невядомы»). Перапіска У. Караткевіча з сябрам Юрыем Гальперыным (арыгіналы лістоў захоўваюцца ў БДАМЛМ) і Янкам Брылём (апублікавана ў 1990 годзе ў зборніку «Шляхам гадоў»). З другога – непасрэдна творчасць пісьменніка: раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі», вершы і паэмы.

Нават улічваючы, што раман аўтабіяграфічны, узнікае пытанне: наколькі можна давяраць мастацкаму тэксту? Сам Караткевіч наўмысна пісаў у пачатку кнігі: «*Усе імёны і падзеі ў гэтым рамане – выдуманыя. Усякае падабенства з рэальна існуючымі людзьмі з'яўляецца выпадковым*». Зрэшты, такія фразы звычайна змяшчаюцца, калі падабенства больш чым відавочнае. Асцярожны Анатоль Верабей адзначаў у кнізе «Абуджаная памяць», што «*і персанажы твора, і мясціны, якія апісваў пісьменнік, пад уздзеяннем ягонай фантазіі набывалі сваё, самастойнае мастацкае жыццё*». Каб разабрацца, якое значэнне ў рамане маюць сапраўдныя падзеі і людзі, раздзел пабудаваны наступным чынам. Літаратурны фрагмент у рамане па магчымасці суадносіцца з цытатай эпістальнай спадчыны. Але ў любым выпадку, дадзеная праца з'яўляецца рэканструкцыяй, аўтарскай версіяй узаемаадносін паміж У. Караткевічам і Н. Молевой. Таму перанясёмся на паўстагоддзя ў мінулае, у Маскву часоў «адлігі». На календары – канец 1950-х гадоў...

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.